

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЛЕМЕЩЕНКО НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 338.43 (094.4/5):631.14

**Інституційне забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських
підприємств**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Кам'янець-Подільський – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському національному університеті садівництва Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат економічних наук, професор, заслужений економіст України
Бурляй Олександр Леонідович,
Уманський національний університет садівництва,
професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Лопатинський Юрій Михайлович,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри економіки підприємства та управління персоналом

кандидат економічних наук, доцент
Волощук Юлія Олександрівна,
Подільський державний аграрно-технічний університет,
доцент кафедри економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності

Захист відбудеться 27 грудня 2019 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 71.831.02 у Подільському державному аграрно-технічному університеті Міністерства освіти і науки України (32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 13, Головний корпус ПДАТУ, ауд. 20).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Подільського державного аграрно-технічного університету Міністерства освіти і науки України (32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 13).

Автореферат розісланий 25 листопада 2019 року.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат економічних наук

Т.Л. Білик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Визначальною моделлю розвитку людства в сучасних умовах є концепція сталого розвитку, яка передбачає гармонійне поєднання економічної, соціальної та екологічної складових. Особливо це стосується розвитку сільськогосподарських підприємств, які в силу особливостей здійснення своєї господарської діяльності залежать не лише від економічних, а й від соціальних, екологічних факторів. Проте проблеми аграрної галузі в умовах підвищення її конкурентоспроможності та прагнення сільськогосподарських підприємств до максимізації прибутку будь-якими методами не сприяють дотриманню ними екологічних принципів та їх сталому розвитку загалом.

Питання сталого розвитку суспільства на сьогодні є важливою темою для дослідження, що відображено в працях таких закордонних та вітчизняних учених, як Ю. Волощук, З. Герасимчук, Б. Данилишин, І. Іртищева, Л. Квятковської, М. Стегней, В. Трегобчук, М. Хвесик, О. Шубравської, В. Dalal-Clayton, S. Bass та інших.

Значний внесок у дослідження проблем інституціалізації економіки внесли вчені О. Вірченко, В. Липов, Ю. Лопатинський, О. Шпикуляк, В. Якубенко, G. Hodgson, L. Mlsoch, J. Commons, J. Jutting та ін.

Водночас, попри наявність численних наукових розробок у сфері сталого розвитку, недостатньо опрацьованими залишаються питання інституційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, які б враховували особливості галузі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану аспірантської підготовки в межах науково-дослідної роботи факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва і відображає результати наукових досліджень, проведених відповідно до плану науково-дослідних робіт Уманського національного університету садівництва за темою: «Теоретико-методичні та прикладні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0116U003210), у межах якої автором обґрунтовано напрями сталого розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області та шляхи вдосконалення його інституційного забезпечення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретико-методичних засад та обґрунтування напрямів сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах удосконалення його інституційного забезпечення.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі *завдання*:

- на основі теоретичного узагальнення уточнити поняття «сталий розвиток сільськогосподарських підприємств», виходячи з концепції сталого розвитку країни;
- дослідити роль інституційного забезпечення в сталому розвитку аграрних формувань та суспільства;

- виокремити особливості впливу складових інституціоналізму на сталий розвиток підприємств;
- провести класифікацію інститутів та інституцій сталого розвитку сільськогосподарських підприємств;
- обґрунтувати методичний інструментарій діагностики рівня сталого розвитку аграрних формувань;
- дослідити вплив різновекторних індикаторів на рівень сталого розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області;
- розробити модель сталого розвитку аграрних підприємств регіону на перспективу;
- визначити основні напрями підвищення рівня сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на регіональному рівні;
- розробити й обґрунтувати заходи з удосконалення державної політики підтримки та регулювання сталого розвитку аграрних формувань.

Об'єкт дослідження – процес забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методичних та прикладних засад сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах його інституційного забезпечення.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є базові положення економічної теорії, системний підхід до вивчення економічних явищ, результати досліджень і розробки вітчизняних та закордонних науковців, законодавчі й інші нормативно-правові акти України з питань сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах його інституційного забезпечення.

Інформаційною базою послуговували статистичні дані, звітність і дані обліку сільськогосподарських підприємств, дані монографічних обстежень, наукові публікації, інформація з періодичних видань, ресурси й видання мережі Інтернет, результати власних досліджень.

У дослідженні використано такі наукові методи: *абстрактно-логічний*, зокрема, прийоми *аналогії та співставлень, індукції та дедуції* – для теоретичного узагальнення, уточнення понятійного апарату з проблем сталого розвитку підприємств, формулювання висновків; *історико-економічний*, зокрема, *прийом історичної деталізації* – для вивчення етапів розвитку інституціоналізму у світі та в Україні; *економіко-статистичний* (прийоми: *порівняння* – для аналізу сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на основі оцінки економічного, соціального та екологічного потенціалів сільськогосподарських підприємств, *групування* – для вивчення причинно-наслідкових взаємозв'язків між складовими потенціалу та їх величиною); *аналізу рядів динаміки* – для вивчення тенденцій сталого розвитку підприємств у розрізі окремих складових, встановлення причин зміни окремих його параметрів; *кореляційно-регресійний* – для оцінки впливу факторів на досліджуваний об'єкт; *монографічний* – для поглиблення вивчення стану та особливостей сталого розвитку окремих сільськогосподарських

підприємств; *таксономічний* – для систематизації та аналізу різновекторних показників сталого розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів. Основний науковий результат дисертаційної роботи полягає в комплексному узагальненні теоретичних, методичних та прикладних основ щодо розробки напрямів сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах удосконалення його інституційного забезпечення. Основні результати дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у такому:

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат шляхом визначення дефініції «сталий розвиток сільськогосподарських підприємств», як процес незворотних, цілеспрямованих та закономірних якісно-кількісних змін господарської системи підприємства як позитивного, так і негативного напрямку під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища з метою гармонійного розвитку їх економічної, екологічної та соціальної сфер;

- методичний інструментарій діагностики сталого розвитку сільськогосподарських підприємств через запровадження сформованої системи взаємопов'язаних індикаторів, які виступають стимуляторами та дестимуляторами даного розвитку;

- підходи для удосконалення напрямів розвитку економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та його складових, а також ефективності їх використання, які передбачають розробку та впровадження інституційного забезпечення даних організаційних структур з метою поглиблення розвитку суспільства;

- класифікацію інститутів та інституцій сталого розвитку сільськогосподарських підприємств за критеріями формальності (формальні, неформальні, змішані), галузі (економічні, політичні, правові, соціальні) та рівнем ієрархії (пов'язані з соціальною структурою суспільства, які визначають правила гри (закони, права власності), які стосуються управління або механізму регулювання);

- напрями диверсифікації сільськогосподарських підприємств в умовах сталого розвитку, серед яких виокремлено розвиток біоенергетики на основі використання біомаси вирощуваних культур та визначені фактичний і прогнозний показники енергетичного й економічного потенціалів даного напрямку аграрних підприємств Черкаської області;

набуло подальшого розвитку:

- науково-практичні підходи до здійснення таксономічного аналізу, які ґрунтуються на розрахунку загального коефіцієнта сталого розвитку сільськогосподарських підприємств та виявленні впливу на нього різновекторних показників, які у підсумку були інтегровані в єдиний показник;

- визначення особливостей впливу інституційних складових на сталий розвиток сільськогосподарських підприємств, у результаті чого встановлено, що гармонійний розвиток суспільства можливий лише при досягненні рівнозначного розвитку всіх векторів інституційного забезпечення під впливом системної дії

екзогенних та ендогенних факторів на локальному, національному, глобальному та регіональному рівнях;

- оцінювання впливу економічної, соціальної та екологічної складових на рівень сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, що дало змогу розробити прогнозну модель сталого розвитку аграрних підприємств Черкаської області;

- систематизація наукових знань про закономірності й особливості сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, що дозволило науково обґрунтувати засади вдосконалення державної політики стосовно інституційного забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств (особливо щодо ринку земель сільськогосподарського призначення), що призведе до зменшення впливу неформальних інституцій і проявів корупції.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертаційного дослідження трансформовані в підходи та моделі, що формують практичний інструментарій сталого розвитку сільськогосподарських підприємств та удосконалення його інституційного забезпечення. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх впровадження в діяльність сільськогосподарських підприємств.

Науково-практичні висновки та результати моделювання перспектив сталого розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області за допомогою методу таксономічного аналізу використано Департаментом агропромислового розвитку Черкаської обласної державної адміністрації (довідка № 01-20/1291 від 07.11.2018 р.) та Управлінням агропромислового розвитку Уманської районної державної адміністрації Черкаської області (довідка № 234/01-12 від 05.11.2018 р.) при розробці Стратегії розвитку регіону на період до 2025 року. Розрахунок енергетичного та економічного потенціалів біомаси сільськогосподарських культур в Черкаській області використано при розробці відповідної регіональної цільової програми (довідка № 01-20/1291 від 07.11.2018 р.).

Пропозиції щодо основних напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств апробовані в господарській діяльності ФГ Агрофірма «Базис» Уманського району Черкаської області (довідка № 268 від 31.10.2018 р.).

Окремі положення дисертаційної роботи щодо теоретичних та методичних засад сталого розвитку сільськогосподарських підприємств та їх інституційного забезпечення використовуються в навчальному процесі Київського кооперативного інституту бізнесу і права при викладанні навчальних дисциплін «Економіка підприємства», «Менеджмент», «Проектний аналіз» та «Управління витратами» (довідка № 565 від 24.10.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, розробки та висновки дисертаційної роботи є результатом самостійного дослідження в галузі удосконалення інституційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. Особистий внесок автора в працях, опублікованих у співавторстві, визначено в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження повідомлені та отримали схвалення на V Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції "Сучасна економічна наука: теорія і практика" (м. Полтава, 2015); на III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної аграрної науки» (Умань, 2015); International Scientific-Practical Conference From Baltic to Black Sea: National Models of Economic Systems (Riga, 2016); на X Міжнародній науково-практичній конференції «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин» (Умань, 2015); на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (Харків, 2016); International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies (Kielce, 2017).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано в 15 наукових працях, серед яких 8 статей – у наукових фахових виданнях (5,1 д.а.), 1 стаття – у міжнародному виданні (0,8 д.а.), 2 публікації – у матеріалах міжнародних наукових конференцій за кордоном, 4 публікації – у матеріалах наукових конференцій у межах України. Загальний обсяг публікацій складає 7, 6 д.а., з яких автору належать 6,0 д.а.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота викладена на 222 сторінках машинописного тексту, складається зі вступу, 3 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та 10 додатків, розміщених на 40 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації складає 164 сторінки друкованого тексту. Робота ілюстрована 44 таблицями та 24 рисунками. Список використаних джерел містить 166 найменувань, з них 145 кирилицею та 21 латиницею.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, наукову новизну й практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі «**Теоретико-концептуальні основи інституційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств**» розкрито генезис понять «розвиток», «сталий розвиток підприємств», особливості інституційного забезпечення та сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, а також методика й методологія дослідження сталого розвитку аграрних формувань.

Визначальною теорією розвитку переважної більшості країн світу є теорія сталого розвитку. Україна також визнала концепцію даного напрямку пріоритетною та ухвалила Національну стратегію сталого розвитку, яка ґрунтується на необхідності балансу між довкіллям, суспільством і економікою. Виходячи з цього, автором проведено ранжування цілей сталого розвитку для України, серед яких першочерговими є подолання бідності та створення умов для сталого економічного зростання.

Узагальнення концептуальних підходів дозволяє констатувати, що сталий розвиток сільськогосподарського підприємства – це незворотні, цілеспрямовані та закономірні якісно-кількісні зміни господарської системи підприємства як позитивного, так і негативного напрямку під впливом факторів внутрішнього й зовнішнього середовища з метою гармонійного розвитку економічної, екологічної та соціальної сфер.

У процесі дослідження з'ясовано, що основою сталого розвитку підприємств є економічний механізм, якісне використання якого можливе лише за відповідного інституційного забезпечення як на локальному, національному, глобальному, так і на регіональному рівнях (рис.1).

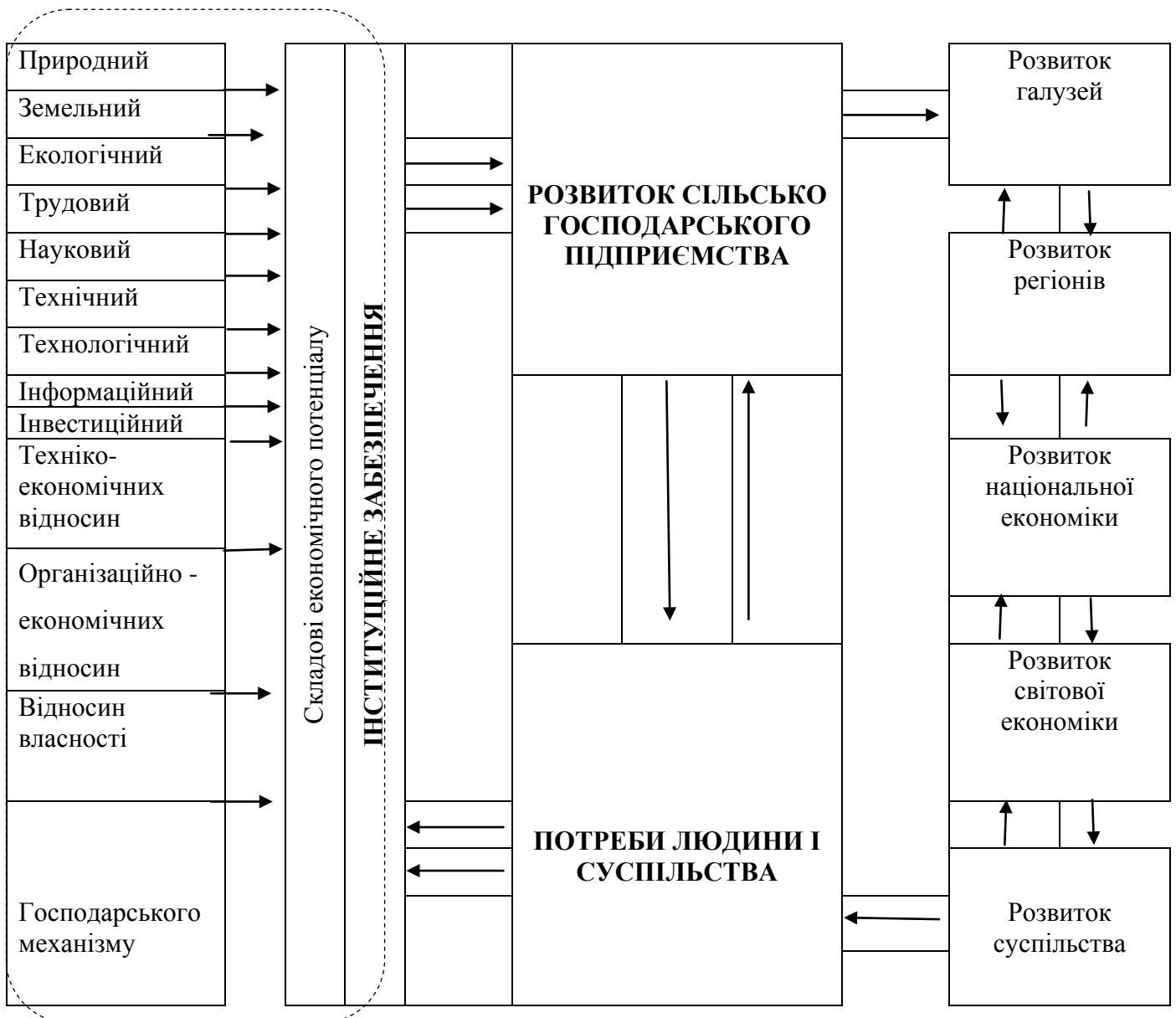

Рис.1. Економічний механізм розвитку сільськогосподарського підприємства (розроблено авторкою)

Здійснена систематизація теорій виникнення інституцій представниками різних течій економічної теорії. Відмічено, що в Україні переважає політична теорія виникнення інституцій, що призводить до концентрації влади в руках невеликої кількості людей і пригнічення розвитку економічних інститутів, які забезпечують захист майнових прав та рівність можливостей для решти населення. Разом з тим, формування інституцій є синтетичним результатом дії різноманітних чинників, які досить часто важко розділити на ендогенні та екзогенні детермінанти.

Проведена класифікація інститутів та інституцій сталого розвитку сільськогосподарських підприємств України, в результаті якої до інститутів можна віднести інститути державної влади, власності, споживання, ціноутворення та кредитування, соціального розвитку, самоврядування, громадянського суспільства, охорони навколишнього природного середовища, екологізації виробництва та диверсифікації джерел енергії. А основними інституціями сталого розвитку є нормативні акти, норми, стандарти, міжнародні угоди, внутрішні угоди, регламенти, цільові програми, програми розвитку галузей та окремих підприємств, економічні закони, інвестиційні проекти, програми розвитку регіонів.

Формування інституційного забезпечення розвитку аграрного сектора розпочинається зі становлення України як суверенної держави та її переходу від централізованої економіки до ринкової, саме тому проведений аналіз дає можливість виділити три основні етапи розвитку сільськогосподарських підприємств та формування їх інституційного забезпечення. У процесі дослідження виділені особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, серед яких основною є використання землі як основного фактора виробництва, тому сталий розвиток аграрних підприємств можливий лише за якісного й ефективного інституційного забезпечення землекористування та формування повноцінного ринку землі.

Сталий розвиток є результатом дії багатьох різновекторних чинників, саме тому для розрахунку інтегрального показника сталого розвитку аграрних підприємств нами було сформовано систему індикаторів сталого розвитку, яка включає в себе 55 показників розвитку економічної, екологічної та соціальної сфер регіону.

У другому розділі «**Діагностика сталого розвитку сільськогосподарських підприємств**» проведено діагностику економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств, проаналізовано їх екологічний стан та здійснено оцінку соціального розвитку сільськогосподарських підприємств. Прикладні розрахунки проведені на базі сільськогосподарських підприємств Черкаської області.

За досліджуваний період підвищується забезпеченість та ефективність використання економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств Черкаської області. Станом на 2019 рік в Черкаській області діяло 424 сільськогосподарські підприємства, діяльність яких у 91% випадків була прибутковою, а їх рівень рентабельності з 18,3% в 2010 році зріс до 42,3% у 2018 році. Площі сільськогосподарських угідь агроформувань регіону мають загальну

тенденцію до зниження і за останні десять років становлять пересічно 988,3 тис. га. Разом з тим, можна стверджувати про зростання економічної ефективності використання землі в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області завдяки зростанню продуктивності функціонування галузей рослинництва і тваринництва.

Середньорічна чисельність працівників, зайнятих в аграрному виробництві досліджуваного регіону також демонструє тенденцію до скорочення – з 32493 осіб в 2010 році до 30224 осіб у 2018 році, тобто на 7%. При цьому слід зазначити, що більше скорочення чисельності персоналу спостерігається в галузі тваринництва, що є наслідком економічної кризи в Україні і переорієнтацією сільськогосподарського виробництва на рослинницькій напрям спеціалізації. Так, середньорічна чисельність зайнятих у рослинництві за період з 2010 по 2018 рр. зменшилась на 3,9%, а у галузі тваринництва – скоротилась відповідно на 11,4%.

Сільськогосподарське виробництво Черкаської області характеризується високою капіталомісткістю, і цю особливість необхідно враховувати при формуванні інвестиційної політики аграрних підприємств. Так, сільськогосподарські підприємства Черкаської області за період з 2010 по 2018 рік збільшили середньорічну вартість основного капіталу на 15,0 %. За рахунок цього та через скорочення кількості працівників їх капіталоозброєність збільшилась з 83,5 тис. грн в 2010 р. до 103,2 тис. грн в 2018 році. Капіталооснащеність господарств в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за досліджуваний період також зросла на 16,8% і досягла 318,2 тис. грн у 2018 році проти 272,5 тис. грн в 2010 році.

Аналіз економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств Черкащини дозволяє зробити висновок про їх економічний розвиток. Так, за досліджуваний період виробництво валової продукції в розрахунку на 100 га угідь зросло на 26,0%, продуктивність праці – на 34,4% і капіталовіддача – на 9% (табл.1). Загальна величина прибутку сільськогосподарських підприємств регіону на 88,7 % формується за рахунок галузі рослинництва, 7,7 % – галузі тваринництва і 3,6 % від надання послуг та перепродажу промислових товарів. Рівень рентабельності аграрних підприємств за період з 2010-2018 рр. коливався в межах 10,5-49,4%, і в 2018 році становив 42,3%.

Рівнозначною частиною сталого розвитку аграрних формувань є екологічна складова. Визначено, що у 2018 році 27,0% сільськогосподарських господарств регіону були екологічно небезпечними: ступінь розораності земель становить 60,0%; середньозважувальний вміст гумусу зменшився на 0,2% за останні двадцять років; в області 361,8 тис. га деградованих та 108,8 тис. га малопродуктивних земель, потребують консервації 139,2 тис. га земель; накопичено 281,1 тонни непридатних або заборонених до використання пестицидів та агрохімікатів; щільність викидів забруднювальних речовин від стаціонарних джерел викидів у розрахунку на 1 км² складала 2,5 т, а обсяги викидів забруднювальних речовин у розрахунку на душу населення – 42,3 кг.

**Економічні показники розвитку сільськогосподарських підприємств
Черкаської області**

Показник	2010р.	2012р.	2014р.	2016р.	2018р.	Дані 2018р. в % до 2010р.
Кількість сільськогосподарських підприємств – усього, одиниць	458	452	427	422	424	92,6
у т. ч. збиткових	113	80	128	30	37	32,7
прибуткових	345	372	299	392	387	112,2
Валова продукція с.-г. у постійних цінах, млн. грн	9096,0	10577,1	11102,8	10985,5	11372,8	125,0
у т. ч. рослинництва	4466,6	5955,2	6411,1	6437,1	6770,8	151,6
тваринництва	4629,4	4621,9	4691,7	4548,4	4602,0	99,4
Вироблено валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	913,4	1072,9	1127,2	1120,5	1151,3	126,0
Вироблено валової продукції на 1 середньорічного працівника, тис. грн	279,9	330,5	366,6	363,2	376,3	134,4
Капіталовіддача, грн	3,35	3,50	3,59	3,53	3,65	109,0
Прибуток від усієї діяльності с.-г. підприємств, тис. грн	671098,4	1434329,0	761231,7	6054241,3	5553092,8	827,5
у т. ч. по галузі рослинництва	650395,1	1259255,3	550371,9	5555961,9	4798508,2	737,8
по галузі тваринництва	20703,3	131571,6	84527,4	278484,3	681528	3291,9
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	18,3	27,1	10,5	49,4	42,3	24,0п.
у т. ч. рослинництва	24,1	36,3	10,8	62,0	49,0	24,9п.
тваринництва	2,1	7,9	6,9	9,9	23,3	21,2п.

* розраховано за даними Головного відділу статистики Черкаської області

Соціальний розвиток сіл у Черкаській області перебуває в критичному стані: чисельність сільського населення протягом останніх десяти років скоротилась на 14,4%; частка сільського населення у 2018 році зменшилась до 43%; номінальна середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві Черкаської області складає лише 80% від середнього рівня даного показника в Україні; частка населення з середньодушовими еквівалентними грошовими доходами в місяць нижчими прожиткового мінімуму становила 17,1% і лише 3,4% усього сільського населення регіону отримувала дохід вищий 3720,0 грн; рівень безробіття сільського населення Черкаської області у 2018 році склав 9,0%, а рівень зайнятості – 54,7%.

У третьому розділі «Стратегічні орієнтири сталого розвитку сільськогосподарських підприємств» проведено моделювання перспектив сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, визначена роль держави у формуванні їх інституційного забезпечення та обґрунтовані основні напрями диверсифікації в контексті їх сталого розвитку.

Використовуючи методику таксономічного аналізу визначено, що інтегральний показник сталого розвитку сільськогосподарських підприємств

Черкаської області має позитивну тенденцію до зростання – з 0,014 у 2012 році до 0,364 у 2018 році (рис.2).

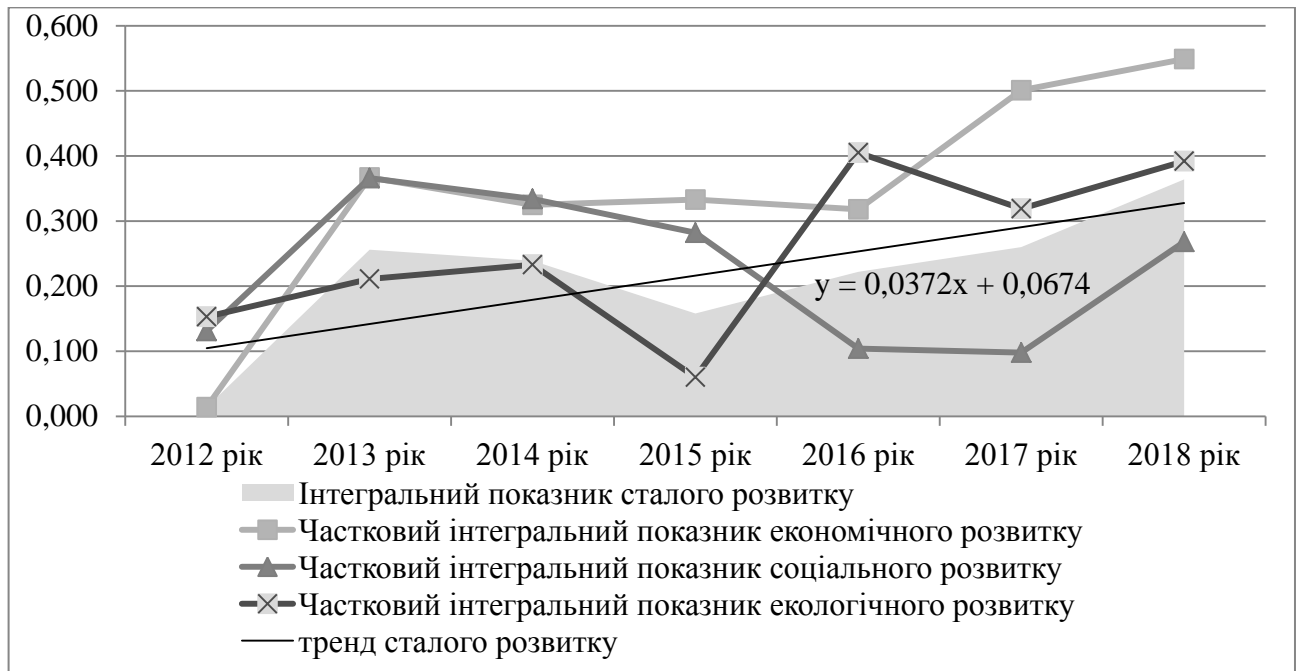

Рис.2. Динаміка показників сталого розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області (розробка авторки)

Разом з тим, необхідно зазначити значне відставання розрахованих показників від ідеального значення (1).

Прогнозовані інтегральні показники сталого розвитку сільськогосподарських підприємств регіону за його системотворчими компонентами на період до 2025 року мають різноспрямовані тенденції. Так, часткові інтегральні показники економічного й екологічного розвитку аграрних підприємств Черкаської області мають висхідний характер (зростання проти 2018 року складе 84% та 65% відповідно), а для соціальної сфери притаманний спадний характер розвитку (показник зменшиться більше як удвічі) (табл.2).

Таблиця 2

Моделювання показників сталого розвитку сільського господарства Черкаської області на період до 2025 року*

Показник	Факт (2018 рік)	Рівняння тренду	Прогноз (2025 рік)
Інтегральний показник сталого розвитку сільського господарства	0,364	$y = 0,0372x + 0,0674$	0,588
Частковий інтегральний показник економічного розвитку	0,549	$y = 0,0666x + 0,0773$	1,010
Частковий інтегральний показник соціального розвитку	0,268	$y = -0,0127x + 0,2769$	0,099
Частковий інтегральний показник екологічного розвитку	0,392	$y = 0,0395x + 0,0954$	0,648

* - розраховано авторкою

Проведений аналіз змін фактичного інтегрального показника за 2012-2018 рр. та його розрахункового значення на 2025 рік у розрізі системотворчих складових, який засвідчив, що частковий інтегральний показник економічного розвитку досягне найвищого рівня, частковий інтегральний показник екологічного розвитку – високого рівня, і частковий інтегральний показник соціального розвитку – низького рівня розвитку (табл.3).

Таблиця 3

Оцінювання рівня сталого розвитку аграрних підприємств Черкаської області*

Інтегральні показники рівнів сталого розвитку	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Прогноз
Інтегральний показник сталого розвитку	найнижчий	низький	низький	найнижчий	низький	низький	низький	середній
Частковий інтегральний показник економічного розвитку	найнижчий	низький	низький	низький	низький	середній	середній	найвищий
Частковий інтегральний показник соціального розвитку	найнижчий	низький	низький	низький	найнижчий	найнижчий	низький	низький
Частковий інтегральний показник екологічного розвитку	найнижчий	низький	низький	найнижчий	середній	низький	середній	високий

* - розробка авторки

Ключову роль в удосконаленні інституційного забезпечення сільськогосподарського виробництва відіграє державне регулювання та підтримка, яка на сьогодні здійснюється неефективно (рис.3).

Розвиток інституційної економіки сприятиме зменшенню неформальних інституцій в економічних відносинах, зокрема зменшенню проявів корупції.

В умовах сталого розвитку напрямом зростання економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств є їх диверсифікація. Визначено основні напрями диверсифікації сільськогосподарських підприємств, а саме: розвиток підприємств кооперативної форми власності з перероблення та довготривалого зберігання сільськогосподарської продукції (холодильники, елеватори); екологічного (зокрема органічного) сільськогосподарського виробництва та неаграрних видів бізнесу (зелений туризм); дорадчих структур з метою навчально-інформаційної підтримки сільського населення; логістичної інфраструктури: логістичних центрів, терміналів для зберігання, центрів сертифікації продукції; соціальної інфраструктури;

біоенергетики на основі використання відходів від сільськогосподарського виробництва.

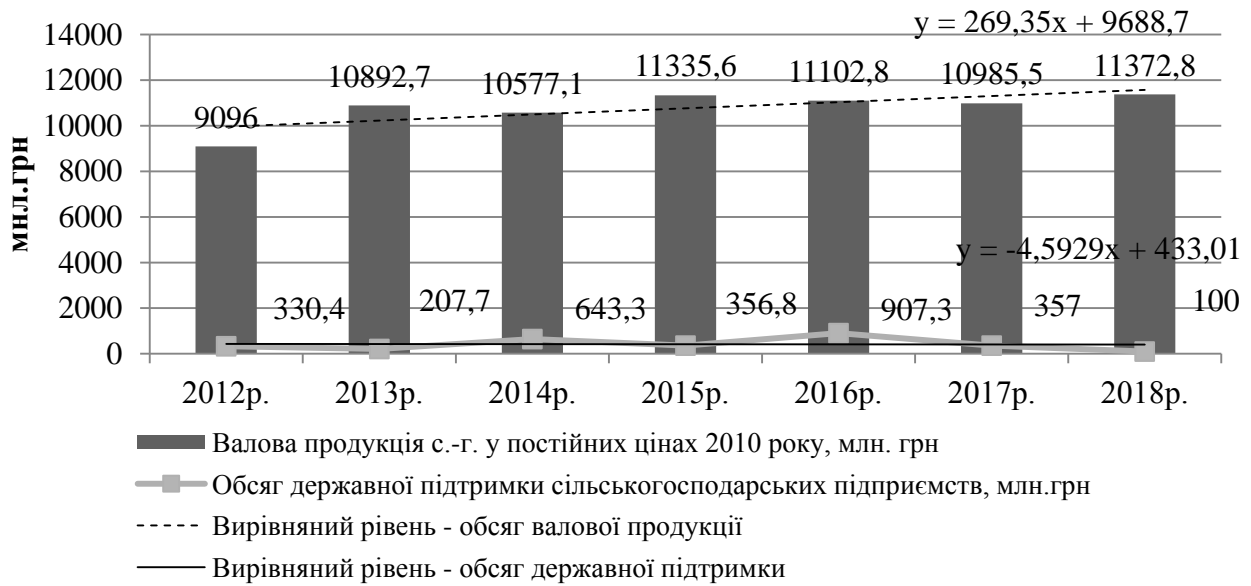

Рис.3. Порівняння обсягів виробництва валової продукції сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області з обсягами державної підтримки (сформовано авторкою)

Важливим напрямом диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств є розвиток біоенергетики на основі використання вирощеної ними фітомаси. Визначено, що у 2025 році енергетичний потенціал біомаси сільськогосподарських культур буде становити 2,1 млн тонн умовного палива, а економічний потенціал у грошовому еквіваленті 510,6 млн дол. США (розрахований на основі ціни бареля нафти марки Brent на Лондонській фондовій біржі) (табл.4).

Таблиця 4

Розрахунок енергетичного та економічного потенціалу біомаси сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах Черкаської області

Вид продукції	У середньому 2009-2013 рр.		У середньому 2014-2018 рр.		Прогноз на 2025 рік	
	енергетичний потенціал, тис. тонн ум.п.	економічний потенціал, тис. дол. США	енергетичний потенціал, тис. тонн ум.п.	економічний потенціал, тис. дол. США	енергетичний потенціал, тис. тонн ум.п.	економічний потенціал, тис. дол. США
Зернові і зернобобові без кукурудзи	322,3	78271,5	453,7	110182,4	622,1	151078,9
Кукурудза на зерно	436,7	106053,9	740,7	179881,2	1201	291666,5
Соняшник	151,0	36670,8	268,3	65157,5	279,4	67853,1
Разом	910,0	220996,2	1462,7	355221,1	2102,5	510598,4

* - розраховано авторкою

Крім цього використання біомаси сільськогосподарських культур (соломи, решток, відходів) має також соціальний ефект, який проявляється в створенні нових робочих місць, підвищенні доходів сільського населення та покращенні якості їхнього життя.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-методичне узагальнення та запропоновано вирішення важливого наукового завдання – обґрунтування напрямів сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах удосконалення його інституційного забезпечення.

1. У визнаній світом концепції сталого розвитку і прийнятій Україною Національній стратегії даного розвитку пріоритетом є подолання бідності і створення умов для сталого розвитку підприємств як головних суб'єктів ринкової економіки. Узагальнення теоретичних положень щодо трактування визначень сталого розвитку сільськогосподарських підприємств дає підстави розглядати його як процес незворотних, цілеспрямованих і закономірних якісно-кількісних змін господарської системи підприємства як позитивного, так і негативного напрямку під впливом факторів внутрішнього й зовнішнього середовища з метою гармонійного розвитку їх економічної, екологічної та соціальної сфер.

2. Визначальний вплив на механізм розвитку сільськогосподарського підприємства має ефективне використання його економічного потенціалу, серед складових якого особливо виокремлюються земельний та екологічний елементи. При цьому ефективне використання економічного потенціалу безпосередньо залежить від інституційного забезпечення розвитку аграрних підприємств, яке виступає також джерелом вирішення протиріччя між ефективністю виробництва на всіх рівнях економіки та екологічним навантаженням на природне середовище, що, зрештою, впливає на добробут теперішнього й майбутніх поколінь.

3. Встановлено, що в Україні переважає політична складова виникнення інституцій, а це призводить до концентрації влади невеликою кількістю людей і пригнічення розвитку економічних та соціальних інститутів, які забезпечують захист майнових прав і рівність можливостей усіх членів суспільства. З огляду на це аргументовано, що гармонійний розвиток суспільства можливий лише при досягненні рівнозначного розвитку всіх векторів інституційного забезпечення сільськогосподарських підприємств під впливом системної дії екзогенних та ендогенних факторів.

4. Узагальнення теоретичних аспектів розвитку інституційного забезпечення підприємств дозволило класифікувати інститути та інституції сталого розвитку сільськогосподарських підприємств за критеріями формальності, галузями та рівнем ієрархії.

5. Дослідження основних існуючих методик діагностики сталого розвитку підприємств дало змогу удосконалити методичний інструментарій оцінки даного розвитку сільськогосподарських організаційних структур шляхом виокремлення 55

індикаторів, які дозволили визначити прямі та приховані причинно-наслідкові зв'язки та фактори сталого розвитку.

6. З метою виявлення впливу на рівень сталого розвитку аграрних формувань різновекторних індикаторів та інтеграції їх в єдиний показник нами був застосований такий вид науково-практичного дослідження, як таксономічний аналіз. Його використання дало змогу встановити, що рівень сталого розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області за аналізований період має стійку позитивну тенденцію до збільшення, хоча й залишається поки що на низькому рівні. При цьому часткові інтегральні показники сталого розвитку аграрних підприємств мають різноспрямовані тенденції. Так, інтегральні показники економічного та екологічного напрямів розвитку мають висхідний характер, а для інтегрального показника розвитку соціальної сфери притаманний спадний характер.

7. Розраховані тенденції зміни як загального так і інтегральних показників сталого розвитку сільськогосподарських підприємств у процесі прогнозування екстрапольовані на період до 2025 року. Одержані результати вказують на першочергову необхідність проведення реформ у соціальній сфері.

8. У процесі здійснення оцінки рівня сталого розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області було встановлено, що необхідною умовою зростання економічного потенціалу аграрних підприємств є диверсифікація їх діяльності, до основних напрямів якої відноситься формування переробних, дорадчих та логістичних підприємств на кооперативних засадах, а також розвиток аграрними підприємствами біоенергетики шляхом використання вирощеної ними ж фітомаси. Цінність даних напрямів полягає в наявності не лише економічного, але й соціального ефекту.

9. Досліджено, що головною особливістю сільського господарства є земля як основний засіб виробництва. Разом з тим відсутність чіткого земельного законодавства, невизначеність стосовно ринку землі, безсистемне та необґрунтоване внесення змін до Земельного кодексу поступово призвели до переходу даних питань з економічного аспекту до політичних маніпуляцій і зловживань. Розв'язок даної проблеми лежить у площині удосконалення державної політики стосовно інституційного забезпечення функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення як невіддільна частина сталого розвитку аграрних підприємств, що призведе до різкого зменшення неформальних інститутів та проявів корупції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях:

1. Лемещенко Н.М., Бурляй О.Л. Земельний потенціал розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. Умань, 2016. Вип.88. – Ч.2: Економічні науки. – С.246–257. – 0,7 др.арк.

- Особистий внесок здобувача:* здійснено аналіз земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств Черкаської області.
2. Лемещенко Н.М. Матеріально-технічний потенціал як необхідний елемент розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області. *Причорноморські економічні студії*. Одеса: ВД «Гельветика», 2016. Випуск 12. С.153–157. – 0,6 др.арк.
 3. Лемещенко Н.М., Бурляй О.Л. Державна підтримка аграрного сектору виробництва України. *Приазовський економічний вісник*. Випуск 5(05), 2017. URL:<http://pev.kpu.zp.ua/vypusk-5>. – 0,5 др.арк.
Особистий внесок здобувача: проведено аналіз ефективності державної підтримки на регіональному рівні.
 4. Лемещенко Н.М. Особливості інституційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. *International Journal Of Innovative Technologies In Economy*. 2018. 6(18), Vol. 2. P.3–11. – 0,8 др.арк.
 5. Лемещенко Н.М. Аналіз екологічного стану сільськогосподарських підприємств Черкаської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2018. Випуск 31. С. 68–76. – 0,8 др.арк.
 6. Лемещенко Н. М. Моделювання сталого розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою таксономічного аналізу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2018. Випуск 20: Частина 2. С. 83–88. – 0,6 др.арк.
 7. Лемещенко Н.М., Бурляй О.Л., Бурляй А.П. Диверсифікація виробництва як напрям сталого розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. Умань, 2018. Вип.93. – Ч.2: Економічні науки. – С.114–131. – 0,9 др.арк.
Особистий внесок здобувача: проведено розрахунки енергетичного та економічного потенціалу біомаси сільськогосподарських культур в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області.
 8. Лемещенко Н.М., Бурляй А.П. Сталий розвиток сільського господарства: соціальний аспект. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. №6(17).С.476-486.
Особистий внесок здобувача: проведено аналіз соціального стану сільської місцевості Черкаської області.

В інших виданнях:

9. Лемещенко Н.М. Інституційні аспекти розвитку підприємств. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія «Економічні науки». №3 (3). 2017. С.63-69.

Матеріали конференцій:

10. Лемещенко Н.М. Сутність поняття «Розвиток підприємств». *Сучасна економічна наука: теорія і практика: матеріали V Всеукраїнської науково-*

- практичної Інтернет-конференції, м.Полтава, 17 листопада 2015 року. Полтава, 2015. С.56–58. – 0,2 др.арк.
11. Лемещенко Н.М. Інституції ринку. *Актуальні проблеми сучасної аграрної науки*: матеріали III Міжнародної наукової-практичної конференції, м.Умань, 20 листопада 2015 р. Умань, 2015. – С.250–252. – 0,1 др.арк.
 12. Лемещенко Н.М. Основні засади розвитку інституціоналізму. *International Scientific-Practical Conference From Baltic to Black Sea: National Models of Economic Systems: Conference Proceedings*, March 25 2016. Riga. P.1–4. – 0,2 др.арк.
 13. Лемещенко Л.М. Розвиток аграрних підприємств Черкаської області. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: Матеріали X міжн.наук.-практ.конф., м.Умань, 21-22 квітня 2016 р. Умань, 2016. С.156–159. – 0,2 др.арк.
 14. Лемещенко Н.М. Аналіз розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів*: матеріали Міжнарод.наук.-практ.конф., м.Харків, 22 грудня 2016 р. Харків, 2016. С.131–134. – 0,2 др.арк.
 15. Lemeschenko N.M., Burliai O.L. Importance of Labour Potential in The Development of Agricultural Enterprises. *International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Conference Proceedings*, Kielce, January 27 2017. Kielce, Poland, 2017. P.143–146. – 0,2 др.арк.

АНОТАЦІЯ

Лемещенко Н.М. Інституційне забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня економічних наук за спеціальністю 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності). – Уманський національний університет садівництва, МОН України, Умань, 2019.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методичних засад та практичних пропозицій з розробки напрямів сталого розвитку сільськогосподарських підприємств та вдосконаленню їх інституційного забезпечення в Україні.

У роботі досліджено еволюцію поняття «інституції» сталого розвитку підприємств. Розглянуто основні теорії розвитку підприємств та обґрунтовано концепцію сталого розвитку як пріоритетну для більшості країн світу, в т.ч. і для України. Дана теорія ґрунтується на необхідності балансу між довіллям, суспільством і економікою. Узагальнено основні етапи розвитку інституціоналізму та досліджено розуміння інституцій представниками різних течій економічної теорії.

Проведено узагальнення щодо класифікації інститутів розвитку за формальністю, галуззю (сферою) та за рівнем ієрархії.

Окреслено основні напрями інституційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні. Здійснено аналіз забезпечення та ефективності використання сільськогосподарських підприємств регіону економічним, соціальним та екологічним потенціалами. Визначено, що за досліджуваний період підвищується забезпеченість та ефективність використання економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств Черкаської області.

Провідну роль в удосконаленні інституційного забезпечення сільськогосподарського виробництва відіграє державне регулювання та підтримка, яка сьогодні здійснюється неефективно.

Встановлено, що в умовах сталого розвитку напрямом зростання економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств є їх диверсифікація. Визначено енергетичний та економічний потенціали біомаси сільськогосподарських культур в агарних підприємствах регіону.

Ключові слова: розвиток підприємств, сталий розвиток, інституції, інституційне забезпечення, сільськогосподарські підприємства, економічний потенціал, екологічний потенціал, соціальний потенціал, диверсифікація виробництва, біоенергетика.

ANNOTATION

Lemeschenko N.M. Institutional Principles of Sustainable Development of Agricultural Enterprises. - Qualification scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of economic sciences by specialty 08.00.04 "Economics and management of enterprises" (by types of economic activity). - Uman National University of Horticulture, Ministry of Education and Science of Ukraine, Uman, 2018.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodological principles and practical suggestions on the development of the directions of sustainable development of agricultural enterprises and improvement of their institutional support in Ukraine.

In this paper, the evolution of the concept of "institution" of sustainable development of enterprises is researched. The main theories of enterprise development are considered and the concept of sustainable development is grounded as a priority for the majority of countries of the world, including Ukraine. This theory is based on the necessity for a balance between the environment, society and the economy. It is established that the economic mechanism of enterprise development consists in the formation and definition of economic, organizational, legal and other conditions for the development of economic potential of enterprises and increase of efficiency of its use, that is, definition of institutional support.

The main stages of the development of institutionalism are generalized and the understanding of institutions is represented by representatives of different trends of economic theory. The generalization of the classification of development institutes

according to the formality, industry (sphere) and level of the hierarchy has been carried out.

It is determined that agricultural production is directly related to three aspects, which form the basis of sustainable development - ecological, social and economic, which requires special institutional support at the local, regional, national and global levels. The main directions of institutional support of sustainable development of agricultural enterprises in Ukraine are outlined.

The classification of institutes and institutions of sustainable development of agriculture of Ukraine was carried out. Institutions include: the institute of state power, the institute of property, the institute of consumption, the Institute of pricing and lending, the Institute of Social Development, the Institute of Self-Government, the Institute of Civil Society, the Institute for Environmental Protection, the Institute for environmental production and diversification of energy sources. The main institutions of sustainable development of Ukrainian agriculture are normative acts, norms, standards, international agreements, internal agreements, regulations, target programs, programs of development of branches, economic laws, investment projects, programs of regional development.

The analysis of provision and efficiency of use of agricultural enterprises of the region by economic, social and environmental potential was carried out. It was determined that during the investigated period the security and efficiency of using economic potential of agricultural enterprises of Cherkassy region increases. Using the methodology of taxonomic analysis, a positive tendency of sustainable development of the agrarian sector of Cherkasy Oblast was been established (from 0.014 in 2012 to 0.364 in 2018).

It is determined that integrated indicators of sustainable development of agriculture in the region, based on its system-specific components, have multi-directional tendencies. Thus, the partial integral indicators of the economic (0.549) and ecological (0.322) development of the agrarian sphere of the Cherkassy region are of an upward nature, and for the social sphere there is a declining nature of development – 0.268. The indicators of sustainable development of agriculture in Cherkasy region for the period up to 2025 are projected: the integral indicator of sustainable development will be 0.588; integral indicator of economic development - 1,010; integral indicator of ecological development - 0,648; integral indicator of sustainable development - 0.099.

It is substantiated that ecological aspects of sustainable development in agriculture depend on its institutional support, and, first of all, on legislation. By signing the Association Agreement between Ukraine and the EU, Ukraine has committed itself to environmental management of agricultural production and to comply with all relevant standards and standards.

The study of the institutional aspects of rural social development in Ukraine shows a negative tendency for a comprehensive declaration of the social orientation of agriculture and failure to fulfill its obligations. Institutional provision of state policy on rural areas is inadequate. At the moment, the necessity for implementing a systemic policy on the priority of agricultural development is urgently needed.

It has been proved that state regulation and support, which is currently ineffective, plays a key role in improving the institutional provision of agricultural production.

It is established that in the conditions of sustainable development the direction of growth of economic potential of agricultural enterprises is in their diversification. The energy and economic potentials of biomass of agricultural crops in agrarian enterprises of the region are determined. In addition, the use of biomass of agricultural crops (straw, residues, waste) also has a social effect that manifests itself in the diversification of the rural economy; creation of new organizational structures and workplaces; development of rural territories; Improving public health; ensuring welfare and improving the quality of life of the rural population.

Key words: enterprise development, sustainable development, institutions, institutional support, agricultural enterprises, economic potential, environmental potential, social potential, diversification of production, bioenergy.

АННОТАЦИЯ

Лемещенко Н.М. Институциональное обеспечение устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий. - Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени экономических наук по специальности 08.00.04 «Экономика и управление предприятиями» (по видам экономической деятельности). - Уманский национальный университет садоводства, МОН Украины, Умань, 2019.

Диссертация посвящена обоснованию теоретико-методических основ и практических предложений по разработке направлений устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий и совершенствованию их институционального обеспечения в Украине.

В работе исследована эволюция понятия «институты» устойчивого развития предприятий. Рассмотрены основные теории развития предприятий и обоснована концепция устойчивого развития в качестве приоритетной для большинства стран мира, в т.ч. и для Украины. Данная теория основывается на необходимости баланса между окружающей средой, обществом и экономикой. Обобщены основные этапы развития институционализма и исследованы понимание институтов представителями различных течений экономической теории. Проведено обобщение по классификации институтов развития по признакам формальности, отрасли (сферы) и по уровню иерархии.

Определены основные направления институционального обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий в Украине. Осуществлен анализ обеспечения и эффективности использования сельскохозяйственных предприятий региона экономическим, социальным и экологическим потенциалами. Определено, что за исследуемый период повышается обеспеченность и эффективность использования экономического потенциала сельскохозяйственных предприятий Черкасской области.

Ведущую роль в совершенствовании институционального обеспечения сельскохозяйственного производства играет государственное регулирование и поддержка, которая сегодня осуществляется неэффективно.

Установлено, что в условиях устойчивого развития направлением роста экономического потенциала сельскохозяйственных предприятий является их диверсификация. Определены энергетический и экономический потенциалы биомассы сельскохозяйственных культур в аграрных предприятиях региона.

Ключевые слова: развитие предприятий, устойчивое развитие, институты, институциональное обеспечение, сельскохозяйственные предприятия, экономический потенциал, экологический потенциал, социальный потенциал, диверсификация производства, биоэнергетика.